

KAROL KRPALA

Oficiálna interpretácia epochy socializmu na Slovensku. Platí tu uzákonená ideologická doktrína?

This article is a follow-up to the earlier 2013' empirical study aimed on identification of most exercise literature, used in Slovak historical varsity branches in teaching of latest history. If possible find there some official ideological doctrine established in state law is the core question. How ideological doctrine is another question. The period of socialism after war in Czechoslovakia represents the evaluated time what we interested in. As we can see, interpretation of history provides only interpretation of present time. For that reason, picture of the past is usually an object of ideologizing. It counts both at past and present.

Key words: latest history; ideology; law; official design

Úvod

Prakticky v každom období môžeme pozorovať určitú prevládajúcu až oficializovanú tendenciu interpretácie histórie. O oficializácii možno hovoriť najmä v dvoch významoch. O tom, že určitá línia interpretácie sociálnej reality dneška či minulosti je oficiálnou, sa zdá zbytočné diskutovať v prípade, ak ide v daných podmienkach o uzákonenú interpretáciu. O oficializácii v istom zmysle slova však môžeme hovoriť aj v prípade, ak čelíme určitej ideologickej tendencii zo strany hlavných aktérov daného politického usporiadania. Ako kľúčové inštitucionálne zložky politického systému môžeme chápať politické strany (stranícky systém), masmédiá (masmédiálny systém) a organizovanú občiansku spoločnosť – niekedy je lepšie hovoriť o oficiálnej občianskej spoločnosti (pozri Krpala 2014: 31; Easton 1965a; Easton 1965b; Almond 1992). Oficializácia určitej ideológie teda nie je nevyhnutne podmienená legalizáciou. Do roku 1960 nebola napríklad špecifická rola marxizmu-leninizmu zakotvená v zákone, avšak fakticky ju v podmienkach daného systému mala.

Hypoteticky by mohla nastať situácia, keď sa zákonom stanovené ideologické obligatórium v praxi nedodržiava. Historicky sa takáto situácia vyskytla aj u nás. Bolo to napríklad v období tzv. Pražskej jari, najmä po januári 1968, keď sa deklarovaná vedúca úloha KSČ alebo doktríny marxizmu-leninizmu v praxi politického systému neuplatňovali a jej ústavné zakotvenie bolo predmetom otvorenej kritiky.¹ Čiže fakticky tu nastal opačný stav ako napríklad v 50. rokoch

¹ Napríklad UHER (2000: 465 – 466) obdobie po januári 1968, až do normalizácie (jej začiatok vymedzuje rokmi 1969 – 1970) nepovažuje za systém vlády jednej strany. Pritom jeho stanovisko je také, že politický režim bol, s výnimkou uvedeného obdobia, totalitný.

20. stor., keď takáto doktrína rovnako ako vedúca úloha KSČ neboli uzákonené, ale fakticky sa uplatňovali. Nazvime túto situáciu paradoxom demokratizačného procesu. Je jasné, že situácia, aká nastala v období demokratizácie, utvára napätia medzi politickým systémom a legislatívnym rámcom. Je teda možná iba dočasne. Ak však môžeme doložiť zhodu medzi praxou a legislatívnym rámcom daného politického usporiadania a v oboch prípadoch identifikovať určitú ideologickú líniu interpretácie minulosti či súčasnosti, pravdepodobne niet pochyb o tom, že ide o oficializovanú líniu interpretácie minulosti alebo súčasnosti.

Dôležitou zložkou určitej „línie“ interpretácie minulosti je aj odborná literatúra daného obdobia. Bez ohľadu na jej odborné kvality ju nemožno vnímať oddelene od politických a ideologických okolností, za ktorých vyšla, v ktorých sa používa a sprostredkúva verejnosti. Aj prostredníctvom tejto literatúry sa verejnosť oboznamuje s aktuálne platnou interpretáciou alebo interpretáciami histórie. Preto môžeme povedať, že spadá do oblasti oficiálnej sféry, aj keď za bezprostrednú mediačnú inštitúciu politického usporiadania môžeme považovať masmédiá. Značný informačný dosah má najmä literatúra používaná pri výučbe dejín na stredných alebo vysokých školách. Tieto materiály možno, vďaka ich dosahu na verejnú informovanosť, označiť ako mienkotvornú literatúru.

Cieľom nasledujúcej analýzy je zistiť, či v prípade prác, ktoré sa najčastejšie používajú ako učebnice na našich vysokých školách pri výučbe najnovších (po roku 1918) dejín Slovenska,

a) môžeme pozorovať určitú prevládajúcu názorovú tendenciu pri interpretácii obdobia socializmu (ide nám najmä o roky 1948 – 1989²),

b) či je táto tendencia v súlade so zákonným rámcom, ktorý upravuje hodnotenie bývalého (prípadne súčasného) režimu.

Dotkneme sa aj otázky, do akej miery možno tento vymedzený interpretačný rámec považovať za vedecký. Ak hovoríme o interpretácii socializmu, ide nám hlavne o hodnotovú interpretáciu, ktorá narába s takými základnými ideologicko-normatívnymi termínmi a schémami ako „sloboda-nesloboda“ či „demokracia-diktatúra“, alebo dokonca „totalita“.

Východiskom analýzy sú empirické zistenia výskumu, ktorého cieľom bola identifikácia titulov, aké sú najväčšmi zastúpené na historických odboroch našich vysokých škôl, pri výučbe dejín po roku 1918 (pozri Krpala 2013). Zameral som sa na texty, ktoré spadajú do súboru 15 najzastúpenejších prác pri výučbe najnovších dejín po roku 1918. Z týchto textov som vyselektoval skupinu prác, ktoré sa venujú aj, prípadne výlučne, obdobiu socializmu. Ide o prácu od Liptáka (2000), pôvodne vydanú v roku 1968, Peška – Letza (2004), text od Rychlíka (1998), Liptáka (1992)³ a kratšie texty od Uhra a Štefanského vydané v zborníku prác od Pekníka a kol. (2000). Obsahová analýza týchto textov sa zameriava na ideologicko-normatívnu interpretáciu daného historického obdobia. Teda najmä na klasifikáciu daného socio-politického usporiadania, socializmu, v škále medzi „demokraciou“ na jednej strane a „totalitou“ na strane druhej.

² Obdobie socializmu je dlhšie, o nástupe socializmu možno hovoriť už v súvislosti s Košickým vládňym programom z roku 1945. Zároveň však, toto obdobie býva aj v odbornej literatúre, aj v mediálnej interpretácii asociované s obdobím medzi rokmi 1948 – 1989.

³ Tu je relevantná s Liptákovou úvodnou staťou *Politické strany a ich miesto v slovenských dejinách*. (s. 9 – 31).

1. Interpretácia histórie ako ideologická téma

Deutsch (1971) konštatuje, že neexistujú politické systémy bez ideológie (pozri aj Říchová 2000: 92). Ideológiu v politickom režime štátu z pohľadu tohto konceptu možno prirovnať k „softvéru“, ktorý má rozoznávať pre systém (ideologicky) prijateľné, s daným systémom súrodé prvky a prvky so systémom nesúrodé, a teda neprijateľné. Úlohou politického aparátu je potom realizácia konkrétnych opatrení na elimináciu systémovo nesúrodých prvkov.

Potreba ideologickej selekcie informácií sa vzťahuje aj na interpretáciu histórie. Tento fakt má oporu i v spomínanej Deutschovej teórii politického systému, ktorá ho chápe ako systém informačný. Informácie a schémy, prostredníctvom ktorých „pracuje“ aktuálna politická kultúra (napríklad obraz toho, čo je „dobré“ a čo je „zlé“, predstavujúci východisko každej ideológie) a od ktorých je teda aj politický systém závislý, majú vždy pôvod v minulosti. Ako ukazuje na viacerých miestach svojej práce Deutsch, takéto informácie fungujú ako určité „prevádzkové pravidlá“ systému, ktorými sú informácie, určité socio-kultúrne akceptované schémy, ktoré poskytujú danému režimu akoby „oprávnenie“ na existenciu. V tomto smere slúžia najmä základné pojmy, okolo ktorých oscilujú súčasné ideológie a ktoré často získali pozitívnu konotáciu už v dobe osvietenstva (Keller 1992: 52). Pojmy ako „sloboda“, „demokracia“, „ľudské práva“ a ich protiklady sú, v danom socio-kultúrnom kontexte, ekvivalentom kategórií „dobré“ a „zlé“. Ide o ideologicko-normatívne kategórie. Keďže konkrétny kontext, v ktorom sa tieto kategórie uplatňujú (čo konkrétne v danom kultúrnom kontexte znamenajú a označujú), je tak ako všetky socio-kultúrne schémy výsledkom minulosti, interpretácia minulosti má pomerne veľký ideologický, a teda systémovo-stabilizačný význam.

Dobový „obraz sveta“, odrážajúci dobové videnie a ideológiu daného systému, možno nájsť v masmédiách. Tie sú jednak integrálnou súčasťou politického systému štátu (Almond 1992; McQuail 1999; Althusser 2001; Marcuse 1991; Easton 1965a, 1965b a i.) a jednak podstatnou súčasťou ideologického aparátu štátu (Althusser 2001). Tento „oficiálny“ obraz sveta, zodpovedajúci danej dobe, sa nachádza aj v dobovej literatúre. Mali by sme sa zamerať najmä na literatúru, ktorá formuje v podstatnej miere verejnú mienku, a predstavuje aj odborné (alebo kváziodborné) zázemie i na neodborne ladenú mediálnu činnosť. Poskytuje teda vedecké či kvázivedecké zázemie daného obrazu sveta, ktorého výraznou podstatnou súčasťou je i obraz minulosti.

Spomínaný predpoklad má oporu v Althusserovej (2001) koncepcii ideologického aparátu štátu. Tá vlastne dopĺňa koncept Karla W. Deutscha, z ktorého existencia ideologického aparátu vyplýva teoreticky. V súlade s Althusserom sú podstatnou časťou ideologického aparátu, popri médiách a iných štruktúrach (cirkev), aj vzdelávacie systémy a prinajmenšom „oficiálna“ veda. Zdroje, ktoré sa využívajú pri výučbe najnovšej histórie, na našich vysokých školách, predstavujú názor expertov z vysokoškolskej praxe na relevanciu literatúry. Tento názor je určite odbornej povahy, ale je do istej miery ovplyvnený aj radom faktorov inštitucionálnej povahy, ktoré súvisia s prístupnosťou, propagáciou tejto literatúry alebo možnosťami jej publikovania. Tieto faktory priamo alebo nepriamo odrážajú aj určitý ideologický záujem zo strany politického systému.

2. Interpretácia socializmu v slovenskej legislatíve po roku 1989 a ideologická koncepcia totalitarizmu

Cieľom tejto časti nie je poskytnúť vyčerpávajúci výpočet všetkých slovenských zákonov, ktoré sa venujú interpretácii obdobia socializmu, prípadne ktoré možno, vďaka snahe podsunúť určitý svetonázor, označiť ako „ideový“ alebo ideologickú legislatívu. Ide nám najmä o také právne ustanovenia, ktoré upravujú základnú terminológiu a hodnotiace stanovisko k bývalému, prípadne aj súčasnému režimu. Hodnotiaci vzťah k súčasnému režimu je pre nás zaujímavý vtedy, ak sa nachádza v kontexte s hodnotením zriadenia pred roka 1989. Z toho istého dôvodu je pre nás zaujímavý aj kontext zákonov upravujúcich hodnotenie režimu tzv. slovenského štátu.

Kľúčové sú v tomto smere najmä dva zákony: zákon č. 125/1996 Z. z. a priamo naň nadväzujúci zákon č. 219/2006 Z. z.

Určitý význam má z tohto hľadiska aj zákon č. 553/2002 Z. z., tzv. zákon o pamäti národa.

V súlade s platnou zákonnou úpravou bol v rokoch 1948 – 1989 v Československu totalitný režim. Išlo konkrétne o *komunistický totalitný režim* (preambula zák. 126/1996 Z. z.), resp. *komunistický režim*. Používa sa tu aj označenie *komunistický systém*. Všetky tieto pojmy zákon používa pri charakteristike presne časovo vymedzeného socio-politického systému z obdobia 25. 2. 1948 – 17. 11. 1989; toto obdobie vymedzuje § 1, ods. 1 zák. 125/1996 Z. z. Uvedené zriadenie alebo režim bol podľa platného zákona založený na *komunistickej ideológii* (§ 1, ods. 1 zák. 125/1996 Z. z.). V súvislosti s týmto zriadením sa tiež hovorí o *zločinoch komunizmu* (§ 2 ods. 2 zák. 125/1996 Z. z.). Zákon č. 553/2002 Z. z. (preambula) aplikuje aj pojem *komunizmus*.

Pádom vyššie vymedzeného usporiadania (25. 2. 1948 – 17. 11. 1989) bola v súlade s § 3 zák. č. 125/1996 Z. z. *znovunastolená demokracia*. O *znovunastolení demokracie na Slovensku* hovorí v tomto kontexte aj 2 ods. 2 zák. 125/1996 Z. z. Pojem *obnova slobody a demokracie v Československu* používa aj § 8 ods. b) zák. 219/2006 Z. z., čím dopĺňa a spresňuje charakteristiku obsiahnutú v zákone z roku 1996. Uvedenú definíciu politickej reality dopĺňa zákon, ktorý upravuje hodnotenie režimu z rokov 1948 – 1989 a zároveň fašizmu, pričom tieto dva systémy dáva normatívne na jednu úroveň. Je to zákon č. 553/2002 Z. z. („Zákon o pamäti národa“). Tento zákon vymedzuje „*dobu neslobody*“ rokmi 1939 – 1989 a stavia na jednu úroveň „*fašizmus a komunizmus*“.

Znovunastolenie demokracie bolo v súlade s platným zákonom, výsledkom zápasu o demokraciu, ktorý bol súčasťou studenej vojny vo svete. Jeho účastníci boli aktívni bojovníci za slobodu a demokraciu. (§ 3 zák. 219/2006 Z. z.). Zákony v tomto kontexte tiež aplikujú pojem *demokratická mocnosť* (§ 2 zák. 125/1996 Z. z.).

* * *

Na základe uvedeného môžeme skonštatovať, že naša zákonná norma vymedzuje terminologický rámec, ale aj hodnotiaci vzťah tak k režimu súčasnému, ako aj k politickým režimom či spoločenským zriadeniam minimálne medzi rokmi 1939 – 1989. Teda zahrnuje prinajmenšom⁴

⁴ V súvislosti so „znovunastolením slobody a demokracie“ sa dá predpokladať, že pred zákonom vymedzeným obdobím „neslobody“ tu bola nejaká sloboda a demokracia. V tomto kontexte je naporúdzí hlavne hodnotiaci postoj ku liberálno-kapitalistickému systému 1. Československej republiky. Zákon síce nie je vo vzťahu k režimu 1. ČSR explicitný, ale vytvára rámec na voľnejšiu ideologickú interpretáciu.

pôsobenie historickej verzie fašizmu, „reálneho“ socializmu a poslednej verzie „liberálneho“ kapitalizmu, ktoré sa vyskytli na našom území. Pritom možno povedať, že upravuje aj hodnotiaci pomer medzi nimi. Zákomom definovaná línia jasne určuje, že „slobodou a demokraciou“ je režim po roku 1989 (presný dátum obnovenia „slobody a demokracie“ je vymedzený 17. novembrom 1989). Oproti tomu politický režim medzi rokmi 1948 – 1989 je „totalitou“ a tiež „obdobím neslobody“. Zákon teda obdobie medzi rokmi 1948 – 1989 nielen kladie na jednu úroveň s epochou fašizmu, ale na viacerých miestach je explicitne vymedzený negatívny hodnotovo-normatívny vzťah k režimu pred roka 1989, keď sa odpor k nemu označuje ako úctyhodný, kým režim ako hodný opovrhnutia.

Uvedená terminológia si nemôže nárokovať na vedeckú platnosť najmä z dvoch príčin. Jednak preto, že sú to zákonom stanovené hodnotenia. Uzákonenie určitého hodnotenia má možno politickú silu, ale iba veľmi malú vedeckú hodnotu. A jednak preto, že spomenuté termíny a hodnotenia majú a priori ideologické použitie. Ani z pohľadu súčasných zástancov v Spojených štátoch vypracovanej ideologickej koncepcie totalitarizmu (Friedrich – Brzezinski 1962)⁵, ktorá sa tu v uvedenom legislatívnom kontexte aplikuje, nie je možné režim pred rokom 1989 označiť ako „totalitný“. Na tento fakt odkazuje aj Peter Dinuš (2010: 74 – 75). Politológovia aplikujúci koncepciu totalitarizmu na socialistické Československo, spravidla označujú politický režim ako vykazujúci určité prvky alebo dedičstvo „reálne“ totalitných systémov (pozri Szomolányi 1999; Cívín 2006; Linz – Stepan 1996) Porovnanie socializmu napríklad v 60., 70. či 80. rokoch s fašizmom je z uvedeného hľadiska viac ako nevedecké. Avšak zákon zaraďuje tieto obdobia do jednej epochy „neslobody“, pričom tzv. komunistický režim je v rámci našej zákonnej úpravy označovaný za „totalitu“ vo viacerých zákonoch ako režim fašistický. „Vyrovnávanie sa s minulosťou“ socialistickou je zjavne intenzívnejšie, ako vyrovnávanie sa s minulosťou fašistickou, pričom má rovnako negatívny obsah. Práve na tento aspekt upozorňuje Dinuš (2010) vo svojej monografii.

Nejde však len o nevedeckosť označenia socialistického Československa ako politickej totality a jeho porovnanie s fašistickým usporiadaním. V rámci západnej politickej vedy, kde sa uvedená koncepcia totalitarizmu vypracovala a v určitej dobe používala, sa koncept totalitarizmu vo všeobecnosti pokladá za nevedecký produkt studenej vojny, ktorého cieľom bolo ideologické porovnanie aktuálneho geopolitického a ideologického protivníka (dobovú verziu socializmu) s fašizmom, ako historicky zdiskreditovanou ideológiou a systémom. Ako uvádza jeden z teoretikov i kritikov ideologickej aplikácie totalitarizmu: „*Zmätená história myšlienky totalitarizmu ukazuje, že to nie je len sporný pojem, vzťahujúci sa k modelu slobody alebo demokracie, alebo hodnotovo normatívna myšlienka podobná všetkým politickým ideám, ale termín, ktorého primárny význam a použitie je primárne ideologické.*“ (Barber 1995: 531)

Ideologické motívy použitia pojmu totalitarizmus v podmienkach ideologického boja sú nakoniec príčinou opustenia tohto pojmu v západnej politickej vedy, v podmienkach ktorej vznikol. „*V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa prakticky väčšina západných politológov priklonila k názoru, že používať tento pojem pre označenie reálnych politických režimov súčasnosti, teda sovietskeho režimu a jeho stredoeurópskych satelitov, nie je vhodné. Ako uvádza J. Rupnik vo svojej práci »Iná Európa« (1992), presne v dobe, keď bol tento pojem, takpovediac vykáza-*

⁵ Táto koncepcia pripisovala „komunizmu“ (socializmu východnej proveniencie) a fašizmu analogické znaky a termín totalitarizmus v tomto kontexte slúžil zahrnutiu oboch týchto usporiadaní do jednej kategórie.

ný zo západnej soviétológie ako málo vedecký produkt studenej vojny, bol prijatý do všetkých nezávislých politických úvah v strednej a východnej Európe. "Dôvod vidí opäť a predovšetkým v reálnej politike, nie vo svete odbornom." (Říchová 2000: 236)

Ak sa západný koncept totalitarizmu z čias studenej vojny považoval za ideologický, čo viedlo k jeho vypusteniu z vedeckého slovníka na Západe⁶, nasledujúci vývoj viedol k aplikácii termínu dokonca v opačnom ideologickom garde, ako bolo pôvodne zamýšľané. Práve tento aspekt vývoja teórie a aplikácie uvedeného termínu naša oficiálna veda vôbec nereflektuje a zostáva v zajatí ideologickej aplikácie konceptu, ktorú zvyrazňujú aj uvedené zákony.

Sheldon S. Wolin (2008) sa nebráni označeniu stalinského Sovietskeho zväzu ako totalitného režimu. Kategóriu totalitarizmu však aplikoval na Spojené štáty americké. Možno povedať, že Wolinova koncepcia by zodpovedala dynamickej, revidovanej koncepcii totalitarizmu, ktorá neoznačuje reálne existujúce režimy za „ideálne“ totalitné, ale nachádza v nich viac či menej výrazné prvky totality (napr. Linz 1975; Linz – Stepan 1996). Takéto koncepcie obyčajne k termínu „totalitarizmus“ pridávajú prívlastok či predponu.⁷ V prípade Wolinovej koncepcie ide o termín *inverted totalitarianism* čiže prevrátený totalitarizmus. Tento termín má vyjadrovať najmä to, že „totalitarizmus“ amerického typu zachováva (niektoré) formálne demokratické znaky. K uvedenému však možno dodať, že tým sa až tak neodlišuje od niektorých iných foriem „totalitarizmov“, resp. od takých zriadení, ktoré takto pomenúva pôvodná, západná koncepcia.

Bez ohľadu na problém vedeckej prijateľnosti počas studenej vojny vypracovanej západnej koncepcie totalitarizmu aj politológovia, ktorí na československý politický režim pred rokom 1989 aplikujú koncepciu totalitarizmu, ho spravidla označujú za režim s prvkami totality. Nie ako totalitný systém, ktorý by bolo možné položiť na jednu úroveň napríklad s fašizmom, tak ako to robila pôvodná Friedrichova a Brzezinského koncepcia a ako to vidíme aj v prípade vyššie uvedených zákonov. Ako ukazuje Wolinova koncepcia, prvky totality však možno nájsť a novšie, „kontraideologické“ koncepcie totalitarizmu ich nachádzajú aj v politických režimoch na opačnej strane ideologickej barikády, v liberalizme či neoliberalizme.

Čiže z vedeckého hľadiska niet dôvodu, prečo by sa mal koncept totalitarizmu aplikovať ako ideologická zbraň, ktorá normatívne diferencuje „liberálny“ kapitalizmus od „reálneho“ socializmu. (Práve to, že bol aplikovaný v tomto kontexte, je nakoniec i príčinou kritiky jeho zideologizovanej podoby z čias studenej vojny.) Naše ideové zákony však aplikujú kategóriu totalitarizmu iba v jednostrannom ideologickom garde, čo zvyrazňuje zasadenie uvedeného výkladu sveta do kontextu studenej vojny. Sama koncepcia, vďaka ideologicky motivovanej snahe porovnať povojnovú verziu socializmu s fašizmom, a neprimerane negatívne hodnotiť ľavicové zriadenia, sa dnes ani zďaleka nepovažuje bezvýhradne za vedeckú. Toto priznáva aj Jan Dobeš (2007), ktorý sa inak vyslovuje za vedeckú opodstatnenosť konceptu totalitarizmu.

Naše zákony teda

a) aplikujú koncepciu a jej zodpovedajúcu politickú terminológiu, ktorú nie je možné jasne považovať za vedecky akceptovanú,

⁶ Pojem bol opustený v tom zmysle slova, že socializmy strednej a východnej Európy neboli označované za totalitné politické režimy.

⁷ Iná vec je, že ak je takáto „dynamickejšia“ koncepcia aplikovaná ideologicky (hranice medzi systémami, na ktoré možno a na ktoré nemožno aplikovať koncepciu, kopírujú ideologické hranice), podstata problému zostáva zachovaná rovnako ako pri pôvodnej koncepcii Brzezinského a Friedricha. Wolinov prístup však práve toto ideologické obmedzenie prekonáva.

b) uplatňujú ju v jednostrannom ideologickom garde, hoci ani z pohľadu koncepcie totalitarizmu vo všeobecnosti nie je na to dôvod.⁸

Tieto dva aspekty na seba navzájom úzko nadväzujú, pretože aby bolo možné normatívne porovnať povojnovú verziu (napríklad československého) socializmu s fašizmom a zároveň termín totalitarizmus aplikovať výlučne na tieto dva ideologicko-systémové modely, je nutné akceptovať ideologickú koncepciu totalitarizmu vo veľmi fundamentálnej podobe. Klasifikáciu obsiahnutú v našich „ideových“ zákonoch po roku 1989 tak možno považovať za ideologickú doktrínu. Dodajme, že nie je prekvapujúce, ak v zákonoch prijatá interpretácia sociálnej reality zodpovedá ideologickej línii. Už samo prijatie takéhoto legislatívneho rámca totiž vypovedá o úsilí zakotviť určitú ideologickú interpretáciu, inak by nemalo zmysel. Nám ide o to, do akej miery táto línia interpretácie zasahuje oblasť prác, ktoré sa používajú ako učebnice na našich vysokých školách.

3. Interpretácia obdobia socializmu v kľúčových textoch

Liptákova staršia kniha končí svoj opis dejinných udalostí rokom 1968. Relevantné pre opis povahy socializmu v Československu zo strany autora sú teda 40., 50. a 60. roky. Ústrednou kategóriou, prostredníctvom ktorej Lipták opisuje vývoj okolo roku 1948, sú „demokratické premeny“. Tieto premeny chápe v presne opačnom kontexte ako autori po novembri 1989. Za demokratické sily považuje tie, ktoré boli v čase februárového prevratu zoskupené okolo komunistov.

Demokratické premeny vníma Lipták v súvislosti s upevňovaním ľudovodemokratického systému, v opozícii k ľudáckej politike a starému režimu. Demokratická strana podľa neho ukazovala „*hrozivé trhliny vo svojom demokratickom programe*“ (Lipták 2000: 272). Tento problém súvisí s tým, že DS ako jediná reprezentovala kapitalistické zriadenie (resp. v daných podmienkach „*táhala*“ smerom k nemu), čo spôsobilo, že sa do nej vliali aj ľudácke a rôzne, ako konštatuje Lipták (2000: 273), nedemokratické a nedôveryhodné elementy. Premeny v štruktúre politického režimu pred rokom 1948 vrátane februárového prevratu hodnotí Lipták aj ako výsledok úsilia o odstránenie spomínaných „nedemokratických elementov“ a úsilia o faktické otvorenie politického systému.

Obdobie 50. rokov možno podľa autora monografie vnímať ako dobu „*kladenia základov*“ (Lipták 2000: 290). Je to istá forma diktatúry, ale zároveň aj obdobie „*ne-kapitalizmu*“, „*ne-socializmu*“ – ktoré predstavuje v našej histórii samostatnú epochu (Lipták 2000: 312). Tento režim sa dostal veľmi ďaleko od formálne proklamovaných zásad a cieľov (tamtiež). Stalinská diktatúra, ako prízvukuje Lipták (2000: 315 – 321), nebola samoúčelná. Jej funkciou bolo „*priťahnuť remene*“ za účelom mobilizácie zdrojov (tamtiež).

Prelom v ďalšom vývoji politického systému, a tým aj spoločenského zriadenia, priniesol podľa autora hlavne XX. zjazd KSSZ. Pokrok však nebol bezprostredný. „*Zmeny, ktoré by smerovali k odbúraniu stalinských metód a režimu bezprostredne po XX. zjazde, boli nepatrné.*“ (Lipták 2000: 332) „*Všetko sa scvrklo na formálne, povrchné reorganizácie ... medzi rôznymi zložkami a úradmi raz hore a raz dolu bez toho, aby sa čokoľvek zmenilo tam, kde prijímali*

⁸ Môžeme povedať, že naša legislatíva si vybrala spomedzi rôznych aplikácií koncepcie totalitarizmu tú ideologickú, ktorá bola používaná ako nástroj ideovo-koncepcného boja počas studenej vojny.

všetky vážnejšie rozhodnutia... štátne orgány boli koniec koncov v tej dobe iba výkonným, nesa-
mostatným nástrojom s právomocou odvodenou zhora.“ (Lipták 2000: 333, kurzíva v origináli)

Ústrednou témou politického vývoja v 50. – 60. rokoch je podľa Ľubomíra Liptáka politický vzťah medzi progresívnymi, demokratickými silami v politickom systéme, reprezentovanom najmä KSČ a v spoločnosti na jednej strane a na druhej dogmatickými, konzervatívnymi komunistami. Konzervatívne skupiny verili, že kritika po XX. zjazde je len chvíľková vec, ktorú treba „vydržať“ (Lipták 2000: 334). Snažili sa zatieniť „chybičky z minulosti“ heslami a úlohami v hospodárskej oblasti, a v oblasti životnej úrovne, pri ktorých grandióznosti „deformácie a chybičky“ zanikali. Táto metóda sa však vrátila jej iniciátorom v momente, keď sa očakávania nesplnili. „... sklamanie a rozhorčenie boli priamo úmerné výške sľubov, túžob i nárokov, ktoré vyvolali.“ (Lipták 2000: 339) Až tento moment konečne „zatočil“ s konzervatívami, ktorí postupne strácali vplyv. Bolo to začiatkom 60. rokov.

„Postupne sa boj vykryštalizoval takto: alebo robiť ďalej drobné a organizačné úpravy v rámci starého, zrejme neefektívneho modelu, alebo radikálnym rezom vytvoriť priestor pre uplatnenie ekonomických zákonitostí. Bol to boj nielen medzi vedou a subjektivismom, ale postupne, pretože rozhodnutiu bránili predovšetkým politické pozície konzervatívcov, čoraz viac aj boj o politickú moc, ktorá sa v rukách istej skupiny stávala prekážkou pokroku a rozvoja spoločnosti.“ (Lipták 2000: 345)

Autor píše o „čiasťočnom víťazstve nad dogmatizmom“ v rokoch 1964 – 1965. Avšak medzi rokmi 1966 – 1967 progresívne skupiny na seba strhli politický vývoj. Veľkú váhu tu zohral tlak občianskej spoločnosti. „Konzervativizmus sa postupne dostával do izolácie.“ (Lipták 2000: 353) Tento zápas za „demokraciu“ (tamtiež) bol zrejme podľa Liptáka úspešný. „Na prelome rokov 1967 – 1968 sa už ukázali výhľady na novú etapu našich dejín.“ (tamtiež)

Obdobie ktoré je predmetom tejto analýzy, autor vo svojej monografii interpretuje z hľadiska hodnotových kategórií, okolo ktorých oscilujú moderné politické ideológie (demokracia, diktatúra, sloboda, nesloboda), ako vyvíjajúce sa, premenlivé, a to nie nevyhnutne priamočiaro a jedným smerom. Politický systém teda hodnotí ako variujúci medzi pomerne vysoko uzavretým na jednej strane (50. roky, ktoré otvorene nazýva diktatúrou) až po relatívne vysokú mieru jeho otvorenosti na strane druhej. V kontexte demokratizácie a demokracie tento autor hodnotí najmä režim v období februárového prevratu a v druhej polovici 60. rokov.

Pešek a Letz svoju knihu zamerali na opis povahy bývalého režimu od jeho počiatku až po koniec. Práca je vo svojich hodnotových záveroch veľmi jednoznačná. Ako uvádzajú autori: „Po februárovom prevrate 1948 začala KSČ presadzovať v podmienkach Československa sociálno-politický systém sovietskeho typu, vo svojej podstate **jednoznačne totalitný** (zvýraznenie K. K.). Takýto systém vytvorila koncom 30. rokov komunistická strana v ZSSR, riadená autokraticky a diktátorsky Josifom V. Stalinom. Charakterizovali ho nasledujúce črty: a) celkové splnutie politickej a ekonomickej moci; b) podstatná závislosť sociálneho postavenia spoločenských skupín a jednotlivcov od politickej moci; c) koncentrácia moci v rukách aparátu komunistickej strany a centralizácia rozhodovacích procesov; d) inštitucionalizovaný politický systém, nezaručujúci dôležité spätné väzby medzi spoločnosťou a politickou mocou; e) masový politicko-policiajný teror; f) informačná izolácia spoločnosti; g) politická moc predpisuje určitý povinný spôsob myslenia a potlačuje všetko, čo mu odporuje; h) sovietsky sociálno-politický systém sám seba

považuje za nadriadený iným systémom.⁹ Po 2. svetovej vojne, keď ZSSR rozšíril svoj vplyv na strednú a juhovýchodnú Európu, pribudol k týmto charakteristikám ešte priamy mocenský vplyv Moskvy v štátoch sovietskeho bloku.

Mechanizmus moci bol, s výnimkou časti roku 1968, v celom období existencie komunistického režimu v Československu rovnaký. (Letz – Pešek 2004: 28 – 29)

Mocenský monopol, na ktorom bol komunistický režim vybudovaný, bol absolútny alebo takmer absolútny. Jeho prostredníctvom režim ovládal všetky oblasti spoločenského života, určoval ich vývoj a rozhodoval o nich. Uplatňovať politickú a administratívnu nadvládu nad celým spoločenským, ekonomickým i kultúrnym životom, nad štátom, spoločnosťou i konkrétnym občanom. Vlastnil všetky nástroje, prostriedky a inštitúcie vo sfére mocenskopolitickej, hospodárskej i kultúrnej. Občan bol fakticky bezmocný a štátna moc ho mohla prenasledovať všade...“ (Pešek – Letz 2004: 41)

Politické perzekúcie pritom „boli trvalým sprievodným znakom fungovania komunistického režimu, ktorý komunistická strana tvrdo presadzovala“ (Pešek – Letz 2004: 40). Autori tiež používajú na označenie zriadenia v socialistickom Československu pojem „komunizmus“ (pozri napr. Pešek – Letz 2004: 111 – 115).

Kniha Jana Rychlíka sa vo svojom hodnotení povahy režimu približuje k pólu, ktorý reprezentuje práca od Peška a Letza (2004). Ako konštatuje autor: „Celkom iný rámec naproti tomu nastal po roku 1948, keď v Československu bola nastolená komunistická diktatúra. V tomto období nielen že nemohli legálne vzniknúť žiadne nové subjekty žiadajúce nejakú štátoprávnú zmenu či úpravu, ale neexistovala ani možnosť slobodne vyjadriť názor na vhodnosť takej či inej úpravy. Zmena bola možná jedine eróziou a postupným vývojom v samotnej KSČ, alebo likvidáciou celého systému.“ (Rychlík 1998:18)

Roky 1948 – 1989 sú podľa autora obdobím *komunistickej diktatúry*. Okrem toho používa na označenie systému pojem „komunizmus“ (Rychlík 1998: 113 – 114). Režim tiež označuje ako *totalitný*. (Rychlík 1998: 172)

Hoci Rychlík na viacerých miestach svojej knihy uvádza fakty, ktoré v podstate negujú jeho klasifikáciu (odkazuje na značnú pluralitu a investigatívnu funkciu médií a občianskej spoločnosti), jednoduché klasifikačné schémy sú pomerne ortodoxné. Vidieť to aj na tomto konštatovaní autora: „Zatiaľ čo v ostatných štátoch neskoršieho sovietskeho bloku bol v lete a na jeseň už boj medzi komunistami a demokratmi (a tým i boj medzi tzv. socializmom a kapitalizmom) prakticky rozhodnutý, v Československu tomu tak nebolo.“ (Rychlík 1998: 106, zvýraznenie K. K.) Takýto záver vlastne dáva znamienko rovnosti medzi určitým ideologickým modelom a normatívno-ideologickými schémami, ktorými sa tieto ideologické modely kultúrne legitimujú. Pri tom je jasná ideologická orientácia výroku.

Lipták (1992) vo svojej stati *Politické strany a ich miesto v slovenských dejinách* rieši hlavne problematiku stranického systému, ale v tomto kontexte zachytáva aj povahu politického režimu všeobecne. Rozlišuje pritom najmä systém jedno- a viacstranícky. Nepoužíva explicitne pojem „totalitný systém“, ale politický systém vojnového Slovenského štátu a socialistického Československa zaradil minimálne na jednu hodnotovú úroveň, čím vlastne akceptoval sché-

⁹ K základným charakteristikám sociálno-politického systému sovietskeho typu, vývojovým tendenciám, spôsobom prekonávania jemu vlastných kríz atď. pozri napr. MLYNÁŘ, Z.: Krize v sovětských systémech 1953 – 1981 (Příspěvek k teoretické analýze). Köln 1983, s. 13 – 27. (K.K. poznámka je súčasťou originálneho textu, PEŠEK–LETZ 2004: 28).

mu (ideologickej) koncepcie totalitarizmu. Ako konštatuje autor: „*Pre stredoeurópske dejiny 20. storočia je dôležitý systém jednej strany. Ako sme už spomenuli, na Slovensku bol v rokoch 1938 – 1945 a potom v rokoch 1948 – 1989. Možno namietat, že v období Slovenskej republiky tu popri vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strane boli aj strany príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny, no mocenský monopol HSLS na vedenie štátu, ako aj na legálnu politickú činnosť Slovákov bol ústavne i zákonmi potvrdený a aj fakticky (napr. trestným stíhaním opozičných hnutí) uskutočňovaný. O dvoch nekomunistických stranách po februári 1948 sa v tejto práci jasne dokladá, že o nejakom narušovaní politického monopolu jednej strany nemôže byť ani reč.*“ (Lipták 1992: 14 – 15)

Podľa Liptáka (1992: 29) politický systém jednej strany zrušený v roku 1945 bol obnovený februárom 1948. „*Na tejto charakteristike nič nemení ani formálna existencia ďalších dvoch strán po februári 1948, strany Slobody a Obrody. Monopol moci komunistickej strany bol zo všetkých doteraz známych podobných pokusov najdôslednejší, najhlbší, „najtotalitnejší“. Na rozdiel od fašizmu, nacizmu, frankizmu alebo povedzme perónizmu zasiahol oveľa hlbšie všetky sféry ľudskej činnosti a existencie. Komunistická strana pri moci nekontroluje len štát, verejný život, ale pokúša sa ovládnuť alebo aspoň eliminovať aj také autonómne sféry, ako sú cirkvi a náboženský život. Predovšetkým však poštátnením, skomunálnením a vytváraním pseudodružstiev vytvára krajinu a národ štátnych zamestnancov, existenciou plne závislých od ľubovôle štátostrany. A tak hoci KSČ mala na Slovensku relatívne v pomere k počtu obyvateľov menej členov ako HSLS v roku 1943, jej moc, vplyv, schopnosť manipulovať jednotlivcom i celou spoločnosťou boli podstatne širšie a účinnejšie.*“ (Lipták 1992: 30, zvýraznenie K. K.)

Zborník prác *Pohľady na slovenskú politiku* (Pekník: 2000) sa politickému systému po roku 1948 venuje len okrajovo. Relevantné sú tu v podstate len štúdie od Barnovského, Štefanského a Uhra. Barnovského štúdia sa povahy režimu dotýka len veľmi okrajovo. Ako uvádza v súvislosti s politickými problémami pri prijímaní ústavy, ktorá sa pripravovala od roku 1946: „*Február odstránil túto prekážku, ale zároveň aj predpoklady na demokratické riešenie slovenskej otázky. ... Po februári sa odstránili z návrhu všetky odchýlky od komunistického projektu.*“ (Barnovský 2000: 447) Z takéhoto stručného hodnotenia je teda ťažké vyvodzovať akékoľvek klasifikačné schémy.

Štúdia Michala Štefanského sa zaoberá bývalým režimom v období od roku 1948 do roku 1967. Tento autor sa tiež približuje ku klasifikačnej schéme Peška a Letza. Nehovorí priamo o totalitnom politickom systéme, ale o systéme, ktorý sa k nemu približoval. Charakteristika zodpovedá klasifikácii systému ako totalitného. Podľa autora v roku 1948 bol, popri zaradení nášho štátu do sovietskeho bloku, v Česko-Slovensku vytvorený „*politický systém štátu s prvkami totality. Podobné politické systémy vznikli vo všetkých krajinách tohto bloku*“ (Štefanský 2000: 449).

„*V novom politickom systéme po februárovom prevrate všetku moc prevzalo vedenie komunistickej strany. Politická moc splynula s ekonomickou mocou. O najdôležitejších úlohách rozhodovalo jedine centrum, ktorým bolo Predsedníctvo ÚV KSČ. Stranická moc Predsedníctva ÚV KSČ splynula so štátnou mocou.*“ (Štefanský 2000: 451 – 452)

V rámci textu, podobne ako u Rychlika, môžeme pozorovať určitú dynamiku vývoja režimu, ktorá u Letza a Peška nie je viditeľná (režim interpretujú ako jednu totalitu bez výraznejších zmien, s výnimkou krátkeho obdobia v roku 1968). Avšak kľúčová klasifikácia narába s kategóriou totalitného systému, hoci v tomto prípade nie „úplne“ totalitného.

Ján Uher vo svojej štúdii *Slovenská národná rada v roku 1968* označuje bývalý režim ako *totalitný*. Píše konkrétne o existencii „*vládnucej totalitnej politickej strany*“ a o „*spoločnosti s centrálne a totalitne uplatňovanou mocou*“ (Uher 2000: 459). Píše však aj o „*predjanuárovom období vlády jednej strany*“ (tamže), pretože obdobie medzi januárom a augustom 1968 nepovažuje za totalitný ani jednostranický politický systém. Ako uvádza (Uher 2000: 466) „... v demokratizačnom a reformnom úsilí po januári 1968 išlo – okrem iného – aj o to, podstatne tento stav zmeniť. Podarilo sa to iba nakrátko, pretože celý demokratizačný proces trval pomerne krátko a v najväčšom rozmachu ho zmaril vojenský okupačný zásah zvonka. A tak sa predošlý totalitný systém po 21. auguste 1968 začal postupne znova obnovovať, ba v tzv. normalizačnom období po 17. apríli 1969 nadobúdala vo viacerých smeroch ešte tuhšie formy ako predtým. Udržal sa v modifikovanej podobe celých nasledujúcich 20 rokov – až do novembra 1989, pričom ho práve v Československu priveľmi nezmenila ani gorbačovovská perestrojka“.

Uhrova klasifikácia je teda veľmi podobná Letzovej a Peškovej, ktorí s výnimkou niekoľkých mesiacov v roku 1968 považujú daný politický režim za totalitný.

* * *

Všetky vyššie analyzované texty vydané po roku 1989 klasifikujú socio-politický systém po roku 1948 ako „totalitný“, v prípade Štefanského ako diktatúru s prvkami totalitného zriadenia. Výnimkou je iba Liptáková práca vydaná prvýkrát v roku 1968. Táto práca v danom aspekte nepreberá oficiálne hľadisko bývalého režimu rovnako ako nepreberá hľadisko toho aktuálneho. Politický systém po roku 1945 a hlavne 1948 označuje síce za ľudovú demokraciu, avšak tento názov aplikuje ako oficiálny. Teda hodnotenie autora je také, že tento systém varioval od pomerne vysokej miery otvorenosti (ako prejav demokratizácie, vyradenia nedemokratických síl demokratickými, sa v tejto práci interpretuje aj februárový prevrat v roku 1948) po vysokú mieru uzavretosti a represivity (stalinizmus) a naopak, návrat k pomerne demokratickým hodnotám najmä v druhej polovici 60. rokov. Je paradoxné, že tento text bol využitý v *určitom období* ako meritórny pri interpretácii histórie, tak v podmienkach bývalého politického režimu, ako aj súčasného.

Z toho možno vyvodit', že relatívne ideologicky „neutrálna“ práca sa využívala nielen pred rokom 1989, ale aj po ňom. V určitých obdobiach režimu pred rokom 1989 a podľa všetkého i po roku 1989 bolo možné, aby vychádzali a v pedagogickej praxi sa využívali práce, ktoré sú odborne *relatívne* nepoznačené oficiálnou ideológiou¹⁰. Signifikantné je to vďaka tomu, že je to práve Liptáková staršia práca, ktorá svojou „oficiálnou“ pôsobnosťou spadá do obdobia aspoň časti oboch politických režimov. Avšak v súbore vyššie uvedených prác, ktoré sa využívajú najviac pri výučbe, škála prítomných hodnotení sa nachádza práve v priestore medzi určitou oficiálnou interpretáciou a týmto relatívnym ideologickým neutralom. To však znamená, že ide o viac či menej výraznú oficiálnu líniu. Nie je prítomná opozícia, samozrejme, ani z opačného ideologického hľadiska, ale ani zo strany kritiky oficiálnej línie.

¹⁰ V Liptákovvej (2000) práci vydannej pôvodne v roku 1968 to platí s výhradou, že počas normalizácie bol uvedený text postupne stiahnutý z „obehu“. Normalizačné obdobie znamenalo výrazné obmedzenie slobody bádania. Na druhej strane, medzi prácami ktoré sú najpoužívané pri výučbe najnovších dejín, nie je žiadna vydaná po roku 1989, ktorá by zodpovedala Liptákovmu „kontraoficiálnemu“ prístupu z roku 1968.

Záver

Ideologická interpretácia minulosti, ako naznačuje i Deutschov koncept spomínaný v prvej kapitole tohto textu, je vždy vlastne ideologickou interpretáciou súčasnosti. Možno si to pomerne jednoducho overiť aj v našich podmienkach, kde zákony, ktoré vymedzujú povahu bývalého režimu, ohraničujú niekedy zároveň aj povahu súčasného politického usporiadania. Aktuálne zriadenie označujú ako „slobodu a demokraciu“. Označovanie režimu sebou samotným ako „sloboda a demokracia“ nie je nič prekvapujúce ani nové. Všetky politické režimy na Slovensku po prvej svetovej vojne, s výnimkou toho v rokoch 1939 – 1945, sa označovali oficiálne ako „demokracie“. Či už buržoázne, ľudové, alebo najnovšie liberálna demokracia.

Avšak na druhej strane ani jeden politický systém nemôže byť, z pohľadu systémovej teórie, totožný s ideálom demokracie; nie je demokraciou. Je teda normatívnou záležitosťou, či ho človek označí ako diktatúru, alebo ako obligátne proklamovanú demokraciu. Každý politický režim možno nahradiť podstatne demokratickejším, čiže zmeniť ho, alebo reformovať pod tými istými heslami, pod ktorými sa tu etablovali systémové zmeny a zmeny politických režimov v rokoch 1918, 1948 a nakoniec v roku 1989.

Z hľadiska zámeru tejto štúdie je podstatné, že spomínané zákony fakticky utvárajú relatívne komplexné hodnotenie reality fašizmu, (neo)liberálneho kapitalizmu a reálneho socializmu, teda troch kľúčových systémovo-ideologických modelov, ktoré sa vyskytli v najnovšej histórii. Tak vo svete, ako aj u nás. Slovensko patrí k takým krajinám, ktoré sa môžu pochváliť skúsenosťou so všetkými troma modelmi.

Záver v zákone stanoveného hodnotenia je pritom jednoznačný: v súlade s ním žijeme v „slobode a demokracii“, kým ostatné dva ideologické modely sú položené na úroveň najnižšieho spoločného menovateľa, na úroveň fašizmu. Teda aj verzia systémového antikapitalizmu (socializmu), ktorá sa historicky vyskytla globálne i na našom území, je daná na úroveň totalitného usporiadania.

Tento záver je z odborného hľadiska odtrhnutý od reality. Ale vzťah určitých ideových zákonov a interpretácie minulosti k súčasnosti tu pomerne jasne vystupuje do popredia. V tomto kontexte je totiž jasné, že akékoľvek ideologické hodnotenie minulosti je vlastne len funkciou ideologického hodnotenia súčasnosti. Zo zákonom definovanej interpretácie historickej reality je zrejmé, že práve systém po roku 1989 je tým najlepším možným z usporiadaní, ktoré sa na Slovensku, ale zhodou okolností aj v globálnom kontexte, vyskytli. Ak socializmus, systémový antikapitalizmus môžeme položiť na úroveň fašizmu, tento záver sa javí iba logický.

Môže byť veľmi ťažké nielen diskutovať o spoločenskej realite, alternatívach, ale aj niečo zásadne kritizovať v podmienkach, keď je uzákonené hodnotenie, podľa ktorého je aktuálny systémovo-ideologický model esenciálne, a priori lepší ako všetky alternatívne modely či model usporiadania spoločnosti, ktoré sa historicky na Slovensku či vo svete vyskytli. Dokonca ak sa hodnotí absurdne nekriticky, jeho stotožnením s ideálom „slobody a demokracie“. Ťažko niečo zásadnejšie kritizovať, ak je predstava systémového antikapitalizmu, ktorý sa u nás či vo svete historicky vyskytol, stotožnená s fašizmom, teda so zločinnou ideológiou. Režim pred roka 1989 sa, samozrejme, dopúšťal zločinov a bol značne uzavretý. A platí to aj pre ostatné systémy reálneho socializmu vo svete. Lenže je to práve absurdný ideologický rámec, ktorý nám bráni skonštatovať prostý fakt, že sa tým nijako zásadne neodlišoval od druhej strany zúčastnenej v studenej vojne. A že tieto negatívne javy neprestali existovať ani po roku 1989, resp. v podmienkach dnešného neoliberalizmu. Mechanizmus ideologického esencializmu tomuto banálne-

mu konštatovaniu prekáža. Vymedzenie čierno-bielej normatívnej škály na hodnotenie politických usporiadaní a ideologických modelov predpokladá, že tieto režimy sa majú hodnotiť, ako keby boli čierne a biele.

Čo je však zaujímavé, uvedená, zákonom definovaná línia sa používa aj v praxi. Na základe zistení tejto štúdie môžeme povedať, že sa uplatňuje prinajmenšom v praxi vyučovania dejín alebo aspoň v textoch, ktoré oficiálne táto vyučovacia prax akceptuje. Zákonom definovanú líniu interpretácie preberá aj odborná literatúra, ktorá sa najviac používa pri výučbe najnovšej histórie Slovenska na našich vysokých školách. Paradox demokratizačného procesu 60. rokov zatiaľ podľa všetkého nezažívame.

Cieľom tohto textu nie je špekulovať o tom, či fakt prevahy tejto literatúry súvisí s možnosťou vydať takéto texty, prípadne nemožnosťou vydať texty iného zamerania, alebo či súvisí s politikou vyučovacích pracovísk. Zjavné je, že tento rámec nemá prakticky alternatívu ani kritiku, a pritom ide o rámec, ktorý len ťažko možno označiť za výlučne vedecky správny. Je dokonca nanajvýš otáznne, či ho vôbec možno označiť za vedecký. Možno o tom pochybovať vzhľadom na pomer súčasnej západnej politickej vedy ku konceptu totalitarizmu. Z harmónie medzi oficiálnou katedrovou vedou a zákonom oficializovanou doktrínou sa môžeme dovŕtiť, že aj dnes sa dá hovoriť o oficiálnej doktríne interpretácie minulosti, ktorá je zároveň i doktrínou interpretácie súčasnosti.

Zrejme by bolo vhodné položiť si otázku, ktorú si kladli spoločenský vedci vrátane historikov v Československu 60. rokov. Či je to v poriadku, aby nejaké zákony, alebo aj zákonom nedefinovaná oficiálna línia, určovali, akým spôsobom sa má interpretovať realita súčasnosti alebo neoddeliteľnej minulosti? Je vhodné, aby túto oficialitu, hoci z odborného hľadiska, mierne povedané, problematickú, prijímala akademická obec? Azda by práve toto malo byť predmetom akademickej aj spoločenskej diskusie. Práve snaha uzákoniť určité ideologické hodnotenie je totiž veľmi hrubozrnným indikátorom parametrov politického usporiadania a priamo sa vzťahuje na otázku miery jeho otvorenosti. Tieto problémy sú typické pre všetky politické režimy, a preto nie je prekvapujúce, že neprestali existovať, ako vidíme, ani po roku 1989. Prekvapujúce je azda len to, že niečo, čo dokázali odmietnuť akademici v období 60. rokov, nevieme odmietnuť my.

Je vecou ďalšieho skúmania, ako zodpovedá oficiálnej línii interpretácie minulosti či súčasnosti to, čo vidíme v televízii, počúvame v rádiu alebo čítame v tlači. Hypotéza, ktorú možno vyvodíť z vyššie uvedeného zistenia, predpokladá, že masmediálne obsahy by v takýchto podmienkach tiež zodpovedali určitej oficiálnej predstave o svete. Na túto otázku sčasti odpovedá už bežná skúsenosť zo sledovania médií. Výsledky obsahovej analýzy ich výstupov by však boli určite zaujímavé. Toto je téma a zároveň návrh na ďalší výskum.

(Text tematicky nadväzuje na pripravovanú monografiu.)

Literatúra

ALMONND, G. A.: A Functional Approach to Comparative Politics. In SUSSER, B. (ed): *Approaches to the Study of Politics*. New York : Macmillan, 1992, s. 209 – 270.

ALTHUSSER, L.: Ideology and Ideological State Apparatuses. In ALTHUSSER, L.: *Lenin and Philosophy and other essays*. New York : Monthly Review Press, 2001 (1971), s. 85 – 126.

BARBER, B. R.: Totalitarismus. In MILLER, D. (ed.): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno : JOTA, 1995, s. 530 – 531.

BARNOVSKÝ, M.: Politické zmeny v slovenských národných orgánoch od jesene 1947 do mája 1948 a ich súvislosti. In PEKNÍK, M. (ed): *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 433 – 448.

CIVÍN, J.: Tání československého komunistického režimu v letech 1985 – 1989. In *Totalitarismus 2. Ústí nad Labem : Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové*, 2006.

DEUTSCH, K. W.: *Nervy vlády. Modely politické komunikace a řízení*. Praha : Svoboda, 1971.

DINUŠ, P.: *Vyrovňovanie sa s minulosťou?* Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010.

DOBEŠ, J.: Totalitarismus mezi teorií a ideologií. In *Dějiny – teorie – kritika*. č. 2/ 2007, s. 183 – 218.

EASTON, D.: *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1965a.

EASTON, D.: *A System Analysis of Political Life*. New York : John Wiley & Sons, 1965b.

FRIEDRICH, C. J. – BRZEZINSKI, Z.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York : Frederick A. Praeger Publisher, 1962.

KRPALA, K.: Z čoho sa učia najnovšie dejiny na našich školách? In *Acta historica neosolien-sia*. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 16, 2013, s. 323 – 373.

KRPALA, K.: Ideologický aparát štátu v období po II. svetovej vojne. Proces vzniku centralizovaného systému politickej informácie na príklade Spojených štátov amerických. In PAŽOUT, J. (ed.): *Informační boj o Československo/v Československu (1945 – 1989)*. Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci : Praha 2014, s. 28 – 72.

KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Praha : SLON, 1992.

LINZ, J.: Totalitarian and Authoritarian Regimes. In Greenstein, F. I. – Polsby, N. W.: *Handbook of Political Science*. Zv. 3, *Macropolitical Theory*. 1975, s. 175 – 411.

LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. London – Baltimore 1996.

LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2000.

LIPTÁK, L.: Politické strany a ich miesto v slovenských dejinách. In LIPTÁK, L. (ed): *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 9 – 31

MARCUSE, H.: *Jednorozměrný člověk*. Praha : Naše vojsko, 1991.

McQUAIL, D.: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 1999.

MLYNÁŘ, Z.: *Krize v sovětských systémech 1953 – 1981 (Příspěvek k teoretické analýze)*. Köln : Index, Společnost pro československou literaturu v zahraničí, 1983, s. 13 – 27.

PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.

RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava : AEP, 1998.

ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha : Portál, 2000.

SZOMOLÁNYI, S.: *Klukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava : Stimul, 1999.

ŠTEFANSKÝ, M.: Postavenie SNR v rokoch 1948 – 1967. In PEKNÍK, M. (ed): *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 449 – 458.

UHER, J.: Slovenská národná rada v roku 1968. In PEKNÍK, M. (ed): *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 459 – 475.

WOLIN, S. S.: *Democracy Incorporated. Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princenton : Princenton University Press, 2008.

Pramene

Zákon č. 125/1996 Z. z.

Zákon č. 553/2002 Z. z.

Zákon č. 219/2006 Z. z.